

Tommi Kakko

Yhdentekevistä jumalista

Daniel Dennett, *Lumous murtuu. Uskonto luonnonilmiönä.* (Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon, 2006.) Suom. Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita, Helsinki 2007. 446 s.

Uskonto ja ihmismieli. Johdatus kognitiiviseen uskontotieteeseen. Toim. Kimmo Ketola, Ilkka Pyysiäinen & Tom Sjöblom. Gaudeamus, Helsinki 2008. 357 s.

Daniel Dennett kertoo ha-
luavansa esittää alustavia
teorioita, jotka mahdol-
listaisivat uskontojen tutkimisen
luonnonilmiönä muiden luonnon-
ilmiöiden rinnalla. Hän tunnustaa
kernaasti velkansa William Jamesin

jo yli satavuotiaalle teokselle *The Va-
rieties of Religious Experience* ja sitee-
raakin klassikkoa toistuvasti. Suurin
ero on kohdeyleisössä. Jamesin
Gifford-luennot oli osoitettu pää-
asiassa yliopistoväelle, kun taas Den-
nettin kirja on kirjoitettu suurelle

amerikkalaisyleisölle, jota yhdistää
juuri uskonnollisuus.

Dennett mainitsee esipuheessaan,
että kirjan viesti voi vaikuttaa omitui-
selta ei-amerikkalaisille. Kieltämättä
evoluutioteorian ja kreationismin
vastakkainasettelun jatkuva setvi-

minen voi kummastuttaa lukijoita, jotka eivät ole herkistyneet debatin taustalla jyllääville poliittisille voimille. Dennettin kunnianhimoinen tavoite on saada vastustavatkin lukijat käymään läpi hänen argumenttinsa uskontojen tieteellisen tutkimuksen puolesta. Mutta on vaikea kuvitella umpimielisimmän fundamentalistiyleisön noteeraavan teosta, kun ei Jamesin valloittava proosakaan kyennyt popularisoimaan aihetta ahdasmielisten keskuudessa. Ajatukselle avoimemmat Dennett kutsuu ajatusleikkiin ja rehelliseen pohdintaan uskontojen metafyyssistä, moraalista ja sosiaalisista hyveistä ja paheista.

Lumous murtuu on myös poliittinen kannanotto. Jamesin viitoittamaa tietä kulkeva Dennett kokoaa vahvasti polarisoituneen amerikkalaisen uskonnollisen maiseman rationaalisen leirin vanhoja sotaratsuja (Dawkins, Harris, Diamond, Pinker) ja kummajaisia (Julian Jaynes) sekä joukon hieman uudempia liittolaisia yhteiseen rintamaan. Hän antaa selkeän muodon tieteelliselle lähestymistavalle debatissa, joka Atlantin takaa voi ajoittain näyttää jopa koomiselta. Kysymyksessä on kuitenkin laajempi globaali ilmiö. Analyyttistä ajattelua levittämään suunnitellusta teoksesta paistaa läpi huoli siitä, että rationaalinen asenne uskontoihin on pahasti alakynnessä.

Lumo ja sen murtaminen

Teos on jaettu kolmeen osaan. Ensimmäisessä Dennett selittää ”lumouksen” ja hakee keinoja sen murtaamiseen. Lumous koostuu uskonnon itsensä lisäksi siihen liitetystä ja sitä suojelevasta tabusta. Uskontoa turvaava asenne ei ole ainoastaan uskonnon sisäinen fundamentalistien ongelma, vaan sitä edustavat myös maltilliset metafyyssiset uskomukset. Dennett huomauttaa, että jopa ihmiset, jotka eivät kannata uskovien näkemyksiä, usein ajattelevat tämän uskon uskomukseen sanelevan, että uskonnot tulee jättää rauhaan tieteelliseltä tutkimukselta ja kritiikiltä. Evolutionaarisen lähestymistavan vaatima arvokäsitys haluaa puhkaista uskontoja suojelevan kuplan.

Dennett väittää, että luontaisten arvojen muuttaminen välineelliseksi tutkimuksen avulla ei tee niistä vähemmän arvokkaita. Tietomme uskontojen välineellisistä arvoista voi jopa rikastaa niitä, mutta ennen empiiristä tutkimusta emme voi tietää, ansaitsevatko ne lumouksen vaatimaa kunnioitusta.

Toinen osa pyrkii luomaan pohjan uskontojen evoluutiolle ja pohtimaan, kuinka nykyiset suuret uskontokunnat kehittyivät primitiivisistä uskomuksista. Dennett antaa kielelle suuren roolin metafyyssisten olioiden ja niiden asuinpaikkojen luojina ja ylläpitäjinä. Kollektiivinen rituaalikäyttäytyminen puolestaan vahvistaa näiden ontologisesti hartarien käsitteiden statusta yhteisön silmissä, säilyttää tiedon niistä julkisen toiston avulla sekä mahdollistaa uskontojen kehittymisen. Dennett nojaa Dawkinsin meemi-analoggiaan ja muistuttaa, että on myös tutkittava toistetun informaation ominaisuuksia, sillä erilaiset retoriset tehokeinot sekä muu rituaalisäiltö ovat voineet muuntua kehityskaarensa aikana yhä helpommin omaksettaviksi. Itse Jumalan käsite tarjoaa esimerkin ongelmista, joita tutkija voi odottaa kohtaavansa. Vanhan Testamentin Jumala on ajan kuluessa abstrahoitu muotoon, joka eroaa kategorisesti alkuperäisestä käsitteestä: näitä kahta ei voi suoraan verrata. Kysymys monoteististen uskontojen Jumalten olemassaolosta vaikuttaa sellaiselta käsittekekamelskalta, että Dennett toteaa sen mahdottoman epäselväksi. Tämä ei tarkoita, että hän jätää oven avoimeksi jollekin teismiin muodolle, vaan hän vihjaa, että usko uskomukseen on perustavampi kysymys kuin yliluonnollisen olemassaolo.

Kolmannessa osassa Dennett hahmottelee, millaista tulevaisuuden poikkitieteellisen uskonnontutkimuksen tulisi olla. Hän ei säästele sanojaan suomiessaan postmodernin kulttuurirelativismiin kyllästämiä metodeja ja pitää postmodernistien haluttomuutta käsitellä tutkittujen uskomusten totuudenmukaisuutta samantapaisena mekanismina kuin uskontojen tabut. Tavoitteena on

tehdä empiiristä tutkimusta eikä tulkita eri uskontokuntien näkemyksiä totuusarvoista erotettuina tarinoina.

Dennett käsittelee myös uskonnon suhdetta moraaliin ja ehdottaa, että ainoastaan uskonnolliseen dogmaan perustuva moraalinen kanta ei voi olla vakavasti otettava näkemys. Toisin sanoen ajatus uskonnon sanelemasta moraalista dogmasta yksilön moraalisena ohjenuorana on mieletön, jos tämä on omaksunut kantansa pohtimatta, sokean uskon varassa. Dennett pitää tätä väitettä mahdollisesti kirjansa radikaaleimpana, mutta laajemmasta eettisestä näkökulmasta väite uskonnollisten ryhmien jaetusta vastuusta vaikuttaa vielä dramaattisemmalta. Hän nimittäin pitää maltillisia uskovia osittain vastuussa fundamentalistien teoista, sillä he tarjoavat fundamentalisteille suojaisan paikan radikalisoitua.

Yhteiset aheet, yhteiset tavoitteet

Uskonto ja ihmismieli ei ole Dennettin valossa täysin onnistunut oppikirja. Toisaalta olisi virhe lukea sitä näin, sillä Ketolan ja kumppaneiden ei tarvitse Dennettin tavoin huolehtia oikeistopoliitikoista, jotka saavat vaikutusvaltansa radikalisoituneesta kristillisestä seurakunnasta. Toimitteen lukijat myös mitä todennäköisimmin sallivat huomattavasti vapaammin uskomuksia yliluonnollisesta.

Toimittajat toteavat, että uskontotiede ei voi ottaa kantaa jumalten olemassaoloon, mutta julistaessaan jumalten olemassaolon yhdentekevää heidän kantansa tulee selväksi. Kysymys ei ole tutkimuksen kannalta tärkeä, mutta sen sivuuttaminen kertoo enemmän kuin yksikään ikonoklastinen ele tai uskontunnustus. Teoksen kognitioteorian pikainen esittely sekä tapaustutkimukset tuovat myös esiin Dennettin kirjan ilmeisiä puutteita. Uskonnontutkimusta tehdään koko ajan, ja alalla on värikäs historia; Dennettin kutsu tieteilijöiden yhteiseen voimanpönistukseen vaikuttaa ontolta.

Dennettin kirja esittäytyy apuvälineenä, jonka voi surutta hukata, kun sen tavoite on saavutettu ja sen teorit korvattu paremmilla. Jos kirja olisi osoitettu tiedeyhteisölle, Dennett vaikuttaisi olevan pahasti myöhässä talkoista. Kirjan perimmäinen tarkoitus löytynee toisaalta: se on näkyvän intellektuellin julkista debattia varten suunnittelema *locus*

communis -kokoelma, kasa keinoja, joilla lukija löytää tiensä uskonnollisesti valveutuneiden amatöörimetafyysikkojen argumenttien ja vastaargumenttien keskellä. Nämä väitelyä varten teroitettut aseet Dennett kuitenkin tarjoaa ensin vastapuolelle, uskonnon puolustajille sekä sen tieteellisen tutkimuksen ja kritiikin vastustajille. Hän luo areenan it-

selleen ja muille ateisteille, mutta itse argumentti ja sen esittämisessä käytetty retoriikka ovat tarkoitettu yhteiseen käyttöön ja konsensuksen hakemiseen. Tämä arena vain on niin selkeästi Yhdysvalloissa, että jää epäselväksi, kuka tai ketkä ovat Kimmo Pietiläisen suomennoksen kohdeyleisö.